

**OGAHIY ASARLARIDA ARABCHA VA FORSCHA O‘ZLASHMALARNING
LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Sapayeva Surayyo Baxodirovna

Urganch Ranch texnologiyalari universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XIX asr o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi Ogahiy asarlarida qo‘llangan arabcha va forscha o‘zlashmalarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o‘zlashmalarning ma‘no guruhlari, uslubiy vazifalari hamda badiiy matndagi o‘rni yoritildi. Arabcha va forscha o‘zlashmalarning shoir ijodidagi funksional-semantik imkoniyatlari aniqlanib, ularning asarlar mazmuni va badiiy-estetik qimmatini oshirishdagi ahamiyati ochib berildi.*

Kalit so‘zlar: *Ogahiy, o‘zlashmalar, arabcha o‘zlashmalar, forscha o‘zlashmalar, leksikologiya, semantika, badiiy matn, tarixiy leksika, uslubiyat.*

Har qanday tilning lug‘at boyligi uning tarixiy taraqqiyoti, boshqa tillar bilan munosabati va madaniy aloqalari natijasida shakllanadi. O‘zbek tili ham ko‘p asrlik taraqqiyoti davomida turli tillar bilan aloqada bo‘lib, lug‘at tarkibini boyitib kelgan. Ayniqsa, arab va fors tillarining o‘zbek tili rivojiga ko‘rsatgan ta‘siri juda katta bo‘lib, bu holat mumtoz adabiyot namunalarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

XIX asr o‘zbek adabiyotining zabardast vakili Muhammad Rizo Erniyozbek o‘g‘li Ogahiy ijodida ham arabcha va forscha o‘zlashmalar muhim o‘rin egallaydi. Shoirning tarixiy va badiiy asarlarida uchraydigan o‘zlashmalar nafaqat ma‘lum bir tushunchani ifodalash, balki asarning uslubiy jozibadorligini oshirish, obrazlilikni kuchaytirish va muallifning estetik qarashlarini ifodalashga xizmat qilgan.

Mumtoz adabiyot tilini o‘rganishda o‘zlashmalarni tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Chunki ular orqali davrning madaniy muhiti, ilmiy salohiyati, diniy qarashlari va ijtimoiy hayoti haqida qimmatli ma‘lumotlarga ega bo‘lish mumkin. Shu jihatdan Ogahiy asarlarida qo‘llangan arabcha va forscha o‘zlashmalarni lingvistik nuqtayi nazardan tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zlashmalar va ularning til taraqqiyotidagi o‘rni

Til taraqqiyoti jarayonida o‘zlashmalar tabiiy hodisa hisoblanadi. Har bir xalqning boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va madaniy aloqalari natijasida yangi tushunchalar tilga kirib keladi. Bunday birliklar vaqt o‘tishi bilan tilning ichki qonuniyatlariga moslashib, uning lug‘at tarkibidan mustahkam o‘rin egallaydi.

O‘zbek tili tarixida arab va fors tillarining ta‘siri ayniqsa kuchli bo‘lgan. Arab tilidan asosan diniy, ilmiy va falsafiy tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar kirib kelgan bo‘lsa, fors tilidan adabiyot, san‘at, maishiy hayot va insoniy munosabatlarga oid birliklar o‘zlashtirilgan.

Ogahiy asarlarida uchraydigan ko‘plab leksemalar aynan shu tarixiy jarayon mahsuli bo‘lib, ular shoir ijodining leksik boyligini tashkil etadi. O‘zlashmalar asarlarda turli ma‘noviy va uslubiy vazifalarni bajarib, matnning ta‘sirchanligini oshiradi.

Arabcha o‘zlashmalarining leksik-semantik xususiyatlari

Ogahiy asarlarida arabcha o‘zlashmalar son jihatdan salmoqli o‘rin egallaydi. Ushbu birliklarning asosiy qismi diniy-ma‘rifiy, axloqiy hamda ilmiy tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, “ilm”, “ma‘rifat”, “hikmat”, “fazilat”, “kamol”, “adolat”, “saodat”, “ibodat”, “rahmat”, “sabr”, “shukr” kabi birliklar shoir asarlarida faol qo‘llanadi. Ushbu leksemalar insonning ma‘naviy dunyosi, axloqiy kamoloti va ilm-ma‘rifatga munosabatini yoritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Arabcha o‘zlashmalarni semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Diniy tushunchalarni ifodalovchi birliklar.
2. Ilm-fan va ma‘rifatga oid birliklar.
3. Axloqiy fazilatlarni ifodalovchi leksemalar.
4. Ijtimoiy-siyosiy mazmundagi so‘zlar.
5. Mavhum tushunchalarni ifodalovchi birliklar.

Ogahiy g‘azallarida o‘zlashma leksikaning badiiy qo‘llanilishini ko‘rib chiqamiz:

Ogahiy ijodida o‘zlashma leksika faqat lug‘aviy qatlam sifatida emas, balki badiiy-estetik vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shoir g‘azallarida arabcha va forscha o‘zlashmalar ma‘no nozikliklarini ifodalash, obrazlilikni kuchaytirish hamda poetik ohangni yuksaltirishda faol qo‘llanadi.

Quyidagi bayt bu fikrni yaqqol tasdiqlaydi:

Dil aro yuz ming alam, ko‘ngul aro ming hijron,
Ishq o‘ti jonimni yondurdi, sabrim qoldi hayron.

Mazkur baytda bir nechta o‘zlashma birliklar uchraydi. Xususan, “dil”, “alam”, “hijron” so‘zlari fors tilidan, “ishq”, “sabr” birliklari esa arab tilidan kirib kelgan.

Ushbu leksik birliklarning qo‘llanishi tasodifiy emas, balki muayyan badiiy maqsadga xizmat qiladi.

Birinchiidan, arabcha o‘zlashmalar asosan falsafiy va tasavvufiy tushunchalarni ifodalashda qo‘llanadi. “Ishq” so‘zi bu yerda oddiy sevgi emas, balki ilohiy muhabbat, ruhiy kamolotga intilish ma‘nosini anglatadi. “Sabr” esa insonning ruhiy bardoshi, ichki irodasini ifodalaydi.

Ikkinchiidan, forscha o‘zlashmalar lirik kechinmalarni tasvirlashda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. “Dil” va “alam” so‘zlari shoirning ichki iztirobini, “hijron” esa ayriliq azobini ifodalab, baytning emotsional ta‘sir kuchini oshiradi.

Uchinchiidan, mazkur o‘zlashmalar turkiy so‘zlar bilan uyg‘un holda qo‘llanib, matnda o‘ziga xos stilistik yaxlitlikni yuzaga keltiradi. Masalan, “dil” va “ko‘ngul” so‘zlarining parallel qo‘llanishi sinonimik qatlamni hosil qilib, fikrning ta‘sirchanligini yanada kuchaytiradi.

5-Iyun, 2026-yil

Baytda “yuz ming”, “ming” kabi miqdor bildiruvchi birliklarning takrori orqali kuchaytirish (gradatsiya) usuli yuzaga kelgan bo‘lib, bu holat iztirob darajasining nihoyatda yuqoriligini ifodalaydi.

Demak, Ogahiy g‘azallarida o‘zlashma leksika nafaqat til boyligini ko‘rsatadi, balki asarning badiiy-estetik qiymatini oshiruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Arabcha va forscha qatlamlarning uyg‘unlashuvi natijasida shoir she‘riyati yuqori darajadagi poetik mukammallikka erishgan.

Umuman olganda, Ogahiy asarlarida qo‘llangan arabcha va forscha o‘zlashmalarni o‘rganish nafaqat shoir ijodining lisoniy xususiyatlarini yoritishga, balki o‘zbek tilining tarixiy leksikologiyasi, semasiologiyasi hamda mumtoz adabiyot tilini tadqiq etishga oid ilmiy izlanishlarni yanada boyitishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalaridan filologik yo‘nalishdagi ilmiy ishlarda, oliy ta‘lim muassasalarida maxsus kurslarni tashkil etishda hamda mumtoz adabiyot namunalarini lingvistik tahlil qilishda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dadaboyev H. Eski o‘zbek tili leksikasi. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Ne‘matov H., Rasulov R. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
3. Mengliyev B. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2019.
4. Ogahiy. Ta‘viz ul-oshiqin. – Toshkent, 1960.
5. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.